

"רק אל תגידי 'סבתא': מגדד וזקנה בראי האמנות

ד"ר טל דקל

"את מכנה את עצמך 'הסבתא של המיצג'".
"אמרתי את זה בצחוק, ועכשיו כולם משתמשים בזה. אפשר לחשוב על כינויים אחרים, כמו 'לוחמת' או 'חיילת'?"
"בדיוק התכוונתי לכנות אותך 'בכירה'".
"כן, רק אל תגידי 'סבתא', אלוהים".

האמנית הדוברת בראיון זה היא מרינה אברמוביץ', ששיחה עימה פורסמה ב-9 ביוני 2014 במגזין "טיים" אאוט לונדון.¹ חילופי דברים אלו הם דוגמה אנקדוטאלית אך מהדהדת, הממחישה את תופעת הגילנות (Agism) הרווחת בעולם כולו, ובמיוחד בארצות המערב. אברמוביץ', אמנית המיצג הסמינלית, היא דמות מפתח בדור האמניות של הגל השני של הפמיניזם, אישה בת 67 שוודאי אינה לוקה בחוסר מודעות פוליטית או פמיניסטית, אבל גם היא מסתייגת מהכינוי "סבתא" עד כדי בהלה (ולמרבה האירוניה, מעדיפה שימוש בכינויים מיליטריסטיים דוגמת "חיילת" או "לוחמת", ובלבד שלא תוגדר כסבתא). "רק אל תגידי סבתא" הוא משפט נפוץ, שנאמר בספונטניות ולכאורה בהומור על ידי נשים רבות מספור, אולם הוא מקפל בתוכו אלימות, הקטנה ומחיקה של קבוצת נשים רחבה.

גילויי גילנות גוררים יחס שלילי ודכאני על בסיס גיל, במיוחד של זקנות וזקנים, וקשורים למנגנון חברתי עמוק ומורכב הראוי להשומת לב וחשיבה ביקורתית. העיסוק המחקרי בגילנות מטיל זרקור על אופני ההבניה החברתית של רעיון הזקנה ומנתח את התפישות הסטריאוטיפיות אודות נשים וגברים זקנים.²

כיום, יותר מאי פעם, סוגיית האפליה על רקע גיל מבוגר הופכת דחופה ורלבנטית בשל מה שמכונה "המהפכה הדמוגרפית". עד שנת 2035, אוכלוסיית בני ה-65 ומעלה בישראל צפויה להכפיל עצמה מ-833,000 נפש כיום, ל-1,640,000 נפש.³ יותר ויותר אנשים משתייכים, לפחות כרונולוגית ופורמלית, לקטגוריית הזקנה, אך בו בזמן התרבות העכשווית מטפחת את אידיאל הנעורים ומדירה את גילויי הזקנה אל השוליים השקופים של החברה. בניגוד לקטגוריות זהות אחרות כמו גזע, מעמד ומגדר, המבחינות ומפרידות בין בני אדם, הרי שכל אישה ואיש שיחיו חיים ארוכים דיים עתידים להיכלל בקטגוריית הזקנה. יתרה מכך, גם נשים וגברים שהם זקנים בעצמם, נוטים להפנים עמדות גילניות, להביע עמדות שליליות כלפי בני גילם, להגדירם כשונים מהם וכ"זקנים באמת". נטייה זו מוצאת ביטוי חריף במיוחד בקרב קבוצת הנשים, אשר יש בהן מי שיכחישו את שייכותן לקבוצת הגיל המבוגרת וינסו להשתייך לקבוצות גיל צעירות יותר באמצעות לבוש, התנהגות, הסתרה של הגיל הביולוגי, ניתוחים פלסטיים וכדומה.⁴

בעידן של תרבות חזותית דומיננטית, מתבקשת בדיקת הנראות של הזקנה וייצוגיה האמנותיים, ובמיוחד בהיבט המגדרי. ניתוח ייצוגי נשים זקנות מצדיק דיון נפרד, הן לאור העובדה הסטטיסטית שמרבית הזקנים בעולם הן נשים (בישראל 55 אחוז מבני ה-65 ומעלה הם נשים),⁵ והן מבחינה מוסרית-חברתית, משום שזקנות מהוות קבוצת מיעוט מוחלשת במיוחד הדורשת תיקון ביחס הדכאני אליה.

דימויים של נשים זקנות הופיעו לאורך כל תולדות האמנות המערבית, על פי רוב בהקשר תרבותי שלילי: כמסמלות ונושאות בגופן את הרוע והחטאים, או כנשים הממוקמות סימבולית ופיזית בשולי החברה, כיצורים בלתי רלבנטיים וחסרי חשיבות. מופעי זקנה נשית באמנות נתפשים אוטומטית כחורגים מן האנושי אל הספק-אנושי: אל הגרוטסק, אל החייתי. יותר מאשר גברים, נשים זקנות עוברות תהליך של הדרה והרחקה ממסלול החיים הכללי כשהן חוות מה שכינה חוקר הזקנה חיים חזן "מוות חברתי".⁶ זהו מוות מוקדם וכואב אף יותר מזה של הגברים. אם הזקנה ממוקמת באופן כללי בטריטוריה הגבולית אותה כינה מישל פוקו "הטרטופיות של סטייה": "זו שבמסגרתה ממקמים יחידים שהתנהגותם סוטה ביחס לממוצע או לנורמה הנדרשת",⁷ הרי שנשים זקנות – השייכות הן לקבוצת המגדד הנשי המודר

¹ בארנס פרייר (2014). "קרוב להפליא ושקט להחריד". ראיון עם אמנית המיצג מרינה אברמוביץ'. מגזין טיים אאוט תל אביב, 14 באוגוסט 2014, עמוד 86.

² קורן, חיה (2013). "גילנות מהי? הבניית המושג והגדרתו". בתוך: דורון ישראל (אסי) (עורך). גילנות בחברה הישראלית. הבניה חברתית של הזקנה בישראל. ירושלים ותל אביב: הן ליר והקיבוץ המאוחד.

³ נייר עמדה - השירותים לאוכלוסייה הזקנה בישראל: הצורך בעיצוב תוכנית אב לאומית. יוני 2014. מתוך אתר האגודה הישראלית לגרוטולוגיה. תאריך דלייה 7.10.14.

⁴ בודנה, אהוד. 2009. "גילנות וסיבותיה בגיל הצעיר ובגיל המבוגר", דורות, גיליון 112 (ינואר 2009).

⁵ ספר העובדות של CIA, 2014, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>, תאריך דלייה 7.10.14.

והן לקבוצת הזקנה המודרת, סובלות מדיכוי כפול מזה של גברים זקנים ונמצאות בטריטוריה מרוחקת הרבה יותר. בשני העשורים האחרונים, חלו בחקר תולדות האמנות שינויים פרדיגמטיים שפתחו פתח לפרשנויות חדשות של ייצוגי זקנה. בתקופה זו גם החלו להופיע נרטיבים ודימויים חלופיים המתארים זקנה ממוגדרת. עבודות האמנות שלהלן מציעות כמה דוגמאות המסייעות בחשיפת הלקונות והנושאים שאותם נוטה השיח הציבורי להעלים, להדיר, לטשטש ולהסוות. על רקע המיקום המוחלש והמוקצה של הזקנה הנשית, יצירות אמנות שבהן ייצוגים של נשים זקנות משמשות כלי לביטוי של עמדות אלטרנטיביות, משוחררות מהבניות חברתיות מקובעות ומעמדות סטריאוטיפיות נוקשות.

תמונה 1.

אורית חופשי, "כוח החיים", 2007, רישום דיו, הדפס עץ ועיפרון שומני על נייר 264x321 ס"מ (ממוסגר בשלושה חלקים)
Orit Hofshi, "Vis Vitalis", 2007, ink drawing, woodcut and grease pencil on paper, 264x321 cm

בשנת 2007 יצרה האמנית אורית חופשי את העבודה "כוח החיים" (תמונה 1). ביצירה מופיעות שתי נשים זקנות – אמה של האמנית וחברת ילדות שלה. הן נראות מאחור, גבן פונה אל העין המתבוננת, ובכל זאת ניכר שהן נשים זקנות. שתי הנשים פוסעות הלאה, אל המרחק, אל העתיד. נקודת המבט של של האמנית שעוקבת אחרי מסלול הליכתן נמצאת מאחורי הנשים הזקנות, והיא מסמלת את נקודת המבט של הדור הצעיר, הדור הבא. פרספקטיבה זו הינה היפוך של המבט הרגיל שלנו, מבט שעל פי רוב מופנה מן ההווה אל העתיד, כותבת המבקרת והאוצרת תמנע זליגמן.⁶ במקרה שלפנינו הדור הוותיק, שמקובל לחשוב אודותיו כ"דור העבר", הוא שסולל את הדרך אל העתיד ולא הדור הצעיר. בדמיון התרבותי נשים זקנות נתפשות כפאסיביות, חלשות ותלותיות וזאת בניגוד לגברים זקנים שעדיין יכולים להתפש כבעלי כוח, חכמים ומובילים. לא אחת, גברים בגיל זקנה נתפשים ככשירים לתפקידים חברתיים בולטים, באופן שאינו סימטרי כשמדובר בנשים זקנות. אנחנו חיים בחברה שבה "גברים (אשכנזים) מתבגרים, עם שיער לבן, נחשבים לחכמים ומובילי העולם ואילו נשים באותם הגילים נחשבות למכשפות זקנות".⁷ קשה עד בלתי אפשרי למצוא מקבילה נשית לשמעון פרס, אשר כיהן עד לאחרונה כנשיא התשיעי של מדינת ישראל, שמונה לתפקיד בגיל 84 ופרש בגיל תשעים. ביצירה של אורית חופשי, לעומת זאת, ניכר שהנשים המבוגרות הן הדמויות המובילות והחזקות,

⁶ חוץ, חיים (2002) [1980]. אנשי הלימבו. מחקר על הבניית עולם הזמן של זקנים. ירושלים: אשל. עמוד 12.

⁷ פוקו, מישל (2010) [1994]. הטרוטופיה. על מרחבים אחרים. תל אביב: רסלינג. עמוד 17.

⁸ זליגמן, תמנע (2007). "אין תערוכה אלא חשבון החיבור של אמנים רבים - אודות התערוכה 'יחיד ויחיד'". יחיד ויחיד בהגות ובאמנות, במדע ובחברה.

תל אביב: הקיבוץ המאוחד. עמוד 124.

⁹ נמרוד, נעמי, זק"ש דליה. עם קרינאל, שרה ומרי-אש, ארנה (2013). "בריאות, נשים וזקנה". בתוך: ספרן, חנה ובר-דין, תלמה (עורכות). אשה לאשה פמיניסטית. שלושים שנות פעילות. חיפה: פרדס. עמוד 174.

הצועדות באומץ אל לב היער. בחירתה של האמנית במוטיב של יער, העמוס משמעויות סימבוליות של סכנה, הרפתקה וקושי, משמשת לתיאור חיובי ומעצים של הנשים. דמויות אלו מתוארות כדינמיות ומחוות דרך – הן עבור המתבוננות ביצירה, המקבלות נקטור לתוך עומק התמונה והן עבור האמנית עצמה שהיא אישה צעירה מהן, אשר נחרמת ומקבלת מהן השראה באשר לדרך שבה היא עצמה יכולה לצעוד בחייה.

האמנית מפרקת את הסטיגמה אודות זקנה נשית והופכת את הנשים המבוגרות למנהיגות, למובילות של המשפחה, הקהילה והחברה. בתכתובת אינטרנט הסבירה האמנית: "אני חושבת שקשה יהיה לנתק את הפירוש לעבודה מההיסטוריה והחיים של אימא, שנותרה ילדה יתומה, לגמרי לבד בעולם. ולמרות זאת, עם כל הקשיים הנפשיים שבדרך, והעצב האינסופי, היא זקפה ראש ומאז צועדת תמיד עם הרבה אנרגיה, פרקטיות, הכרה ביכולות שלה ובאמונה להתקדם, ללמוד, לנהל, וגם להיות מאותגרת אינטלקטואלית. היא אימא מיוחדת שעדיין מהווה עבורי מודל בהרבה מישורים. בתמונה הזאת היא בת 82, שתזכה לחיים ארוכים".¹⁰

האמנית מדגישה ומחדדת כיצד היא מגלה יופי ועוצמה במקום שבו המבט הסטריאוטיפי רואה כיעור וכיליון. זוהי קריאת תיגר נגד המגמה החברתית הרווחת, אשר מדירה את המראה הזקן של נשים ומוקיעה אותו. סימני הזקנה נתפשים כמופע בלהות פיזי, ממנו מתרחשת מנוסה אובססיבית, מבוהלת ומאורגנת תרבותית, או כפי שהגדירה ההוגה נעמי וולף בספרה "מיתוס היופי" את הגורמים המניעים תפישות אלו: "זהו עורק אפל של שנאה עצמית, אובססיות גופניות, פחד מהזדקנות וחרדה מאובדן שליטה, הניזון מתפישות שונות הקשורות ליופי".¹¹ פחד ההזדקנות של נשים מניע את גלגליה של תעשיית יופי שלמה וייצוגי הזקנה הנשית נדחקים דרך קבע אל תחום הבלתי לגיטימי, בתרבות קפיטליסטית המקדשת את הנעורים הנצחיים.

יצירתה של אורית חופשי מתארת הליכה בדרך והתפצלות אל שבילים בתוך היער, ומסייעת בהבנת הצירים הנוספים המצטלבים אל תוך הסוגיה של זקנת נשים (Intersectionality). בנוסף לתופעה האוניברסלית של גילנות בכלל ושל גילנות ממוגדרת בפרט, הביקורת הפמיניסטית יכולה לשמש כלי פרשני מרכזי בדיון בנושא ואף לשאוב מהכלים של השיח הפוסט מודרניסטי המאפשר גילויים של הגילנות באתרים מרובים ומרובדים של מאבק, בהם שוק העבודה, המשפחה ומשק הבית, תרבות פופולרית, מוסדות המדינה וגם הסביבה הבנויה.¹² צירים מצטלבים אלו של קטגוריות זהות כוללים מרכיבים דוגמת מוצא אתני או גזעי, הגירה, מעמד, מצב גופני (אייבלזם, Ableism), נטייה מינית ועוד, הניצבים לצד המגדר ומאפשרים לחדד את מופעי הגילנות הדכאניים כלפי נשים זקנות מקבוצות חברתיות שונות.¹³

נשים עם נתונים שונים או חוויות חיים שונות, חוות גילנות בחריפות גדולה או מתונה יותר. כך למשל, נשים מבוגרות שהן מבוססות כלכלית יחוו בחריפות מופחתת את בעיות האפליה הגילנית, כי יש להן שפע חומרי, בניגוד לזקנות עניות שסובלות מסכנות כמו חוסר ביטחון בדיוק, מחסור קבוע בתרופות ולפעמים אפילו במזון, והן חשופות לניכור אפשרי של בני משפחתן שיוחיר אותן בלי משענת פרקטית וכלכלית.

¹⁰ תכתובת חופשי ודקל, 2013 (15 ביטאור).

¹¹ וולף, נעמי (2004) [1992]. מיתוס היופי. על השימוש בייצוגים של יופי נגד נשים. תל אביב: הקיבוץ המאוחד. עמוד 19.

¹² Laws, Glenda, 1995. "Understanding Ageism: Lessons from Feminism and Postmodernism", Gerontologist, Vol. 35, no. 1, pp. 112-118

¹³ דקל, טל (2011). (צמ)וגדרות - אמנות והגות פמיניסטית. תל אביב: הקיבוץ המאוחד. עמודים 195-196.

תמונה 2.

אניה קרופיאקוב, "אותות מלחמה 1", 2007, הדפס צבע, 60x70 ס"מ
Ania Krupiakov, "Decorations for Valor 1", 2007, color print, 60x70 cm

ב"אותות מלחמה 1" (תמונה 2), עבודה של האמנית אניה קרופיאקוב משנת 2007, מופיעה אישה בשם ראיסה וסילובה. האמנית מגלה את הסיפור שמאחורי הדימוי: "המדליות קשורות לנושא של הגירה וזקנה, שנוגע להרבה אנשים מבוגרים שהגיעו לישראל מברית המועצות לשעבר. האישה שמצולמת פה אמנם נראית הרואית ועטורה; לכאורה אישה שנראית טוב, אבל כאן היא כבר בת 83, עם עיוורון חלקי. מאז 2007 מצבה עוד הידרדר: כיום היא כמעט ולא רואה, היא חיה בדרום הארץ, מקצבאות שלא מכסות כלום, בלי בעל (שנפטר מזמן), בלי ילדים ונכדים [...] בסיפור שכזה אפשר לדבר על פרדוקס ה'גלאס' שמייצג את העבר המפואר של האישה הזאת, לעומת המציאות הקשה שהיא מצויה בה היום".¹⁴

ואכן, כמו האישה בצילום זה, ישנן בישראל אלפי נשים זקנות שהן גם אלמנות, עריריות או חולות. אלו הן נשים שכל חייהן עבדו אך היו בבחינת המשכורת השנייה בבית, ולכן הפנסיה שהן מקבלות היא נמוכה ואינה מספיקה לקיום בכבוד, או נשים זקנות שלא נישאו ומתגוררות בגפן ולא מקבלות פנסיה שמספיקה לצרכיהן. למרבה הצער, מיגור העוני בכלל ועוני של זקנים בפרט, כלל אינו תופס מקום ראוי בסדר העדיפויות הלאומי.¹⁵ מצבן של זקנות שהיגרו בגיל מבוגר נדון עוד פחות ברמה הלאומית ואין מערך תמיכה מסודר עבורן.

¹⁴ תכתובת קרופיאקוב ודקל, 2013 (16 בנובמבר).

¹⁵ בריק, יצחק (2005). "הזקנים במעגל העוני". בתוך: בריק, יצחק (עורך). זיקנה בקו העוני. תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ואשל. עמוד 10.

תמונה 3.

שולה קשת, "ביבי הגדולה" (מתוך הסדרה "בית אם"), 2002, אקריליק על בד, 60x40 ס"מ
Shula Keshet, "Big Bibi", 2002, acrylic on cloth, 60x40 cm

באופן דומה לסוגיות של מעמד כלכלי, גם שייכות אתנית או גזעית משפיעה על זקנתן של נשים מקבוצות שונות בחברה, ולא אחת מייצרת מערכים של הדרה כפולה ומשולשת. בסדרת עבודות שהוצגה בבית האמנים בירושלים בשנת 2004, קושרת האמנית שולה קשת נושאים של גיל, אתניות ומגדר באמצעות ייצוגים של נשים בגיל מבוגר. בתערוכה זו, שנקראה "בית אם" (בהיפוך חתרני למונח המקובל "בית אב"), הציגה קשת דיוקנאות של הנשים במשפחה. בציור "ביבי הגדולה" (תמונה 3) מופיע דיוקן סבתה של קשת מצד אביה. ביבי הוא כינויה בפי חברי המשפחה, משום שהמילה "ביבי" פירושה סבתא בשפה הפרסית, שפת אמה של קשת. אוצרת התערוכה, דליה מרקוביץ', כתבה אודות סדרה זו כי: "הנשים [שקשת מתארת] קשורות זו בזו: אימא, סבתא, דודה ובת, נשים מהגרות שמוצאן ממשדד, איראן. ביבי ג'אן, זלחה, מזל ואחרות, מייצרות שושלת נשית. אילן היוחסין המאטרילינארי מסדר ומארגן מחדש את מקומן ומשקלן של הנשים בסדר המשפחתי-חברתי הפטריארכלי. מבלי להזדקק לעזרתו של הפמיניזם המערבי, המבקש להציל את הנשים המזרחיות מן השבי, הופכות הנשים לדמויות עם ביוגרפיה, היסטוריה ועוצמה"¹⁶. קשת מציבה את הנשים הזקנות במקום שמבטא כבוד כלפיהן וכלפי תרבותן. במקרה זה האישה הזקנה מתוארת כעומדת על רקע של שטיח פרסי קלאסי, אדום ויפהפה כשראשה עטוי בכיסוי ראש מסורתי. כך, האמנית כותבת מחדש את ייצוגי האישה הזקנה, עת היא בוחרת להביא לקדמת הבמה ייצוגים המביעים טובייקטיביות וריבונות (agency) של נשים מזרחיות זקנות, שעל פי רוב מודרים משדה האמנות ההגמוני בישראל או מוצגים בצורה מוטה ודכאנית.

¹⁶ מרקוביץ', דליה (2004). קשת שולה. בית אם - ציורים. אתר האינטרנט של בית האמנים, ירושלים. תאריך דלייה 7.10.14

תמונה 4.

אסתי עלמו-וקסלר, ללא כותרת, 2004, הדפס צבע, 60x90 ס"מ
Esti Almo-Wexler, Untitled, 2004, color print, 60x90 cm

גם האמנית אסתי עלמו-וקסלר בוחרת לשנות את הדימוי השלילי הרווח של זקנה ממוגדרת ומדגישה את ההצלבה בין ממדי האתניות, הגיל והמגדר. את הצילום משנת 2004 (תמונה 4) היא מתארת כך: "בתצלום רואים את סבתא שלי, שהיא האישה הכי חזקה ומשמעותית בחיינו. היא אישה מדהימה, ממש מלכת השבט. היא מאחדת סביבה את כל ילדיה ונכדיה. אני חושבת שהיא מסמלת עבורי את מהות העוצמה הנשית, עם הרוך בעיניה והחוכמה האדירה בדבריה [...] הזיכרון הראשון שלי מסבתא שלי הוא מאתיופיה, כשהייתי תינוקת ואני מובלת לבית חולים כי אני חולה והיא עומדת לידי ומטפלת בי. המפגש הבא שלי איתה היה רק אחרי 16 שנה, כשאני תלמידת תיכון שלא יכולה לשוחח באמהרית עם סבתא, ובכל זאת זוכרת את העוצמה שלה ואת האהבה"¹⁷.

עלמו-וקסלר בוחרת להנכיח את סבתה כסובייקט רב עוצמה. בהקשר זה המילה סבתא מוטענת ברחשי כבוד ואינה מביעה רעיון שראוי לברוח ממנו בבהלה. האמנית איננה מביאה דימוי מקטין ומזלזל של אישה זקנה ממוצא אתיופי המרמז למסכנות ונחשלות, כפי שלמרבה הצער מופיע תדיר בדמיון הציבורי ובמרחב התקשורתי בישראל, אלא דימוי של אשה זקנה חזקה ומעוררת השראה. האמנית מציעה אופק חדש ואמיץ המזכיר לנו, הצופות והצופים, שיש דרכי חשיבה אלטרנטיביות אודות נשים זקנות. עמדתה האמנותית-תרבותית של עלמו-וקסלר מזכירה את כתיבתה הפוליטית של דמות בולטת בתנועה הפמיניסטית, בטי פרידן. פרידן, שחיברה את הספר "המסתורין הנשי", מהחיבורים שהניעו את התפתחות הגל השני של הפמיניזם במאה העשרים, יצאה כעבור שלושה עשורים למסע אל הזקנה וחיברה את הספר "The Fountain of Age" (תורגם לעברית כ"התחדשות") שיצא לאור בשנת 1993. בספר זה היא כותבת ש"ההיאחזות באשליית הנעורים, ההישמרות מפני פחד הזקנה הממשמשת ובה, דורשות מאמץ כה רב, שאנו עשויים שלא להבחין באיכויות ובכוחות החדשים העשויים לצמוח [בתקופת הזקנה]"¹⁸. במסע ארוך מתארת פרידן היבטים רבים של הזקנה הנשית, בהם היבטים פיזיולוגיים, חברתיים ונפשיים, ובתוך כך חותרת אחר ההעצמה והכוח החדש הטמונים במעבר לגיל הזקנה. פרידן מגיעה למסקנה חדשנית, נועזת, שטרם קנתה לה אחיזה בלבבות: "באמצעות מעשינו ניצור דימוי חדש של הזקנה – חופשי ומאושר. [...] התחלתי בחיפוש זה כשאני עצמי הכחשתי את הזקנה ופחדתי ממנה. אני מסיימת אותו בקבלה, אישור וחגיגה"¹⁹.

ארוכה הדרך ורבה, אך אולי עוד יגיע היום שבו לקרוא לאישה "סבתא" יהיה מקור לגאווה בלבד. צעדים ראשונים בדרך זו נעשים בשנים האחרונות בישראל, בעיקר בדמות פעילות פמיניסטית מברכת. אחת היוזמות הבולטות בתחום זה נעשתה על ידי אסתר עילם, ממייסדות התנועה הפמיניסטית בארץ בשנות השבעים, החופשת את הזקנה כחלק אינטגרטיבי מתוכנית החיים הפמיניסטית ורואה בתיאוריה ובפעילות בשטח מקשה אחת. בשנת 2010 הקימה עילם את תנועת "נזו"ז – נשים זקנות וזועמות", וחיברה לה מניפסט. המשפט החותם את מניפסט "נזו"ז מנסח היטב מהו הצעד הראשון הדרוש בכדי לחולל שינוי חברתי ביחס לנשים זקנות: "זה הזמן לשנות את מיקומן של נשים זקנות בחברה ובשיח החברתי. זה הזמן להציב נשים זקנות מכל הקבוצות והרבדים החברתיים במרכז השיח החברתי"²⁰.

¹⁷ תכתובת עלמו-וקסלר ודקל, 2013 (20 בינואר).

¹⁸ פרידן, בטי (1996) [1993]. התחדשות. צמיחה בגיל השלישי. אור יהודה: הר ארצי הוצאה לאור, ספריית מעריב. עמוד 23.

¹⁹ שם: 388.

²⁰ עילם, אסתר (2010). "נזו"ז - נשים זקנות ובעלות בריתן נאבקות באינדיז'ים (גילניות)". עלון מידע (אפריל-מאי, 2010): בתוך ראוכר, חוה (2013).

²⁰ "נשים זקנות וזועמות", ערב רב, מאמר מקוון, תאריך דלייה 7.10.14.